

szág királysága, amelyek a latin egyház belső határait védték, volt közelebből érdekelve a török előrenyomulásának föltartásában”. Elmondja, hogy e királyságokon belüli szüntelen pártoskodások ellenére „mégis a római pápa elképzeléseit elősegítették a kor körülményei... egy hős révén akinek a neve Hunyadi János, neve már népszerű volt a keresztények között és félelmetes a töröknek...” (Gál István: Magyarország, Anglia és Amerika, II. kiad.2005. 348 old.)

Még sok angol író Hunyadi-méltatását sorolhatnánk, de vajon milyen tárgyi, művészeti emlékekkel találkozhat a turista az angol fővárosban?

A londoni Viktória és Albert Múzeum egy kis ezüst érmén felismerhetően Hunyadi ábrázolást őriz, sárkányt taposó Szent György-figura alakjában, abban a múzeumban amelynek az európai szobrászati kiállítótermében egy neves magyarországi alkotás másolatát láthatjuk a XIV századi magyarországi művészet magas színvonalának tanúságaként; a Kolozsvári Márton és György testvérek Sárkányölő Szent György szobrát. A bronz másolat jelzése szerint az eredeti XIV. század végi alkotás „Bohemian” területén a prágai várban látható. Alkotójuk jelzése a következő: „...cast by Martin and Georg of Kolozsvár (Cluj-Napoca)...” E múzeumban őrzik egy későbbi, kisméretű reneszánsz szobor-kompozíció, kinyújtott kezű nő-alakját is. A tárolóban elhelyezett leírás szerint a fába faragott szobrocska feltehetően Jacopo Sansovino (1466–1570) firenzei mester alkotása.

A British Múzeum (69. számú) pénzkiállító termében a középkori pénzek tárolóiban a „Medieval Europe” felirat alatt Szent István ezüst dénárja után I. Lajos aranyforintja mellett Mátyás pénzt is feltehetően (59. számú) tárgyként, a következő felirattal: „...gold ducat of Matthias Corvinus, king of Hungary (1458–90)”.

Csak néhány e távoli tárgyakból, hiszen a korszak tárgyi emlékeinek európai felkutatása, és rendszerezése még jócskán várja a további kutatásokat.

Dr. Messik Miklós

Mátyás király a népmesékben és a mondákban

A Mátyás-hagyomány múltja több mint ötszáz éves. Ezen idő alatt különböző műfajokban, különböző módon jelent meg. Az udvari költészet XV. századbéli alkotásai egyszerre őrzik az elit kultúra elemeit és a népszerű vándortémákon alapuló folklórvonásokat. Az udvari történetíró, Antonio Bonfini legalább annyi dicsőítést összegez, mint a XX. századi folklór. Hasonlóképpen tele van folklór motívumokkal Galeotto Marzio anekdota gyűjteménye is. A XVI. században a Jagelló kori humanista alkotások a kor társadalmi igénye szerint átfomálták a már meglévő műveket, de készültek új, Mátyást dicsőítő énekek, róla szóló históriák és egyéb prózai alkotások, főleg trufák. Ezt bizonyítja az első magyar nyelvű krónikánk, amelyben Benczédi Székely István feljegyeztetett egy tréfás beszélgetést. A reformáció korában megszilárdult a pozitív Mátyás kép, amely mindmáig uralja a népköltészetet. A Mátyás-hagyomány nem köthető egyetlen műfajhoz, bár a legismertebbek a mesék. Alakja megjelenik iskolai színjátékokban, csúfoló énekekben, mondákban, eredetmagyarázókbán, anekdotákban. Az eddigi kutatómunka a legtöbbet ez utóbbi műfajjal foglalkozott, de tudjuk, hogy a feltárt anyag figyelmen kívül hagyott számos területet, ahol még el sem kezdődött a felmérés.¹ A magyar népköltészet különleges darabját Kallós Zoltán jegyzete fel Moldvában az ifjú Mátyás királyról. A ballada a legrégebbi stílus örökítette ránk, a kérdés-felelés párbeszédével:²

*Ifjú Mátyás király fenszóval kiáltja
Ha ezt fel nem fejtéd, neked fejed veszem
Ő es elfordula sirogatni foga
Mét sirc mét keseregsz, lelkem, édes lányom?*

... ..

*Nagy hosszú almafa: nagy hosszú esztendő,
Tizenkét szép ága: tizenkét szép hónap,
Háromszáz levele: háromszáz miesnap,
Hatvanhat virága: hatvanhat vasárnap.*

¹ Kriza Ildikó: A Mátyás-hagyomány évszázadai. Bp. 2007.

² Kallós Zoltán: Balladák könyve. Bukarest 1970.

Parlando ♩ = 80

It - jú - Má - tyás ki - rály uly - tyan ál - mot lá - tott:
 I - veg - ab - lak a - latt nagy hosz - szú al - ma - fa,
 Nagy hosz - szú al - má - nak ti - zen - két szép á - ga,
 Há - rom - száz le - ve - le, hat - van - hat ví - rág - ja.

A moldvai ballada társai nem maradtak fenn a magyar hagyományban, de ismerjük a szomszédos népeknél gyűjtött Mátyás királyról szóló balladákat.

A Mátyás-hagyomány földrajzilag elég jól körülhatárolható. A Kárpát-medence minden népénél megtalálható. A szerb és horvát hőseinek a legismertebbek elsősorban Vuk Karadžić érdemének köszönhetően. A szlovén folklórból jegyezték föl a legtöbb balladát és ott maradt fenn leginkább a barlangban hosszú álmot álmódó Mátyás alakja, aki a visszatérő hősök példáját követve vár arra a pillanatra, amikor dicsőséges fekete seregével újra megjelenhet. A bolgár adatok a törökverő hősről énekelnek, és áttételesen bizonyítják, hogy Hunyadi János fiaként Mátyásról is szólnak a folklóralkotások. Kisebbszámú publikálták az albán és román forrásokat. A kárpáti térség német ajkú lakossága (cipszer, sváb, szász, burgenlandi) elsősorban anekdotákban őrizte meg Mátyás alakját. A cseh mondák szerint ott is járt az álruhás Mátyás, hogy igazságot tegyen, a szlovák mondák szerint Mátyás tót ruhában rőtta az utakat. A kárpátaljai ruszin gyűjtések kötetnyi anyaga bizonyítja a király népszerűségét.³ Az első tudományos igényű összegzés éppen ruszin anyag alapján készült 1906-ban,⁴ amit folytatott a szlovén Grafenauer⁵ és a szlovák Komorovsky⁶ 1957-ben. A különböző kultúrájú és hagyományú etnikai csoportok között a Mátyás-hagyomány eltérő. Ugyanaz az elem szerepelhet hőseinkben és mondában. Pl. Mátyás koronázásáról a déli szlávok törtéiás énekek emlékeznek meg,⁷ míg a magyar folklór mondákban őrzi a feldobott koronáról szóló motívumot.⁸ Az ismertetőben juhászról vacsoráló Mátyás királyról elsősorban anekdoták szólnak, de a szlovák folklórból népdalok őrzik ezt a motívumot.

A folklór tudatos felfedezése és regisztrálása előtti időkből származó források egy része az írott költészetben maradt ránk, más részét a szájhagyomány őrizte meg. A felvilágosodás kori vagy ennél korábbi adatok folklór szempontú elemzése csak deduktív módon lehetséges. A Mátyás-hagyomány egészének megismerésekor a korábbi századok adatait is számba kell venni. A Mátyás-folklór nagyon gazdag, csak a főbb sajátosságokat lehet összegezni történeti és recens források alapján.

A történeti hőskörműről szóló alkotásokat két nagy csoportba sorolja a klasszikus folklorisztika. Az egyikben a hős valódi hős, és a hősköltészet szabályai szerint a közdelemközpontú esemény részese. Ilyenek legfőképp a hőseinek, törtéiás énekek, hősmesék, ritkábban balladákban jelennek meg. A másik nagy csoportban, ahová a tréfás mesék, anekdoták tartoznak, a történeti hős neve csak szimbolikus, éppen ezért könnyen felesterélődhet. A nemzeti hősök neve etnikus hátterű, míg a narratívumok nem köthetők egyetlen néphez, típus korokat, országot átugorva azonos motívumok jelennek meg. A Mátyás-hagyomány legnagyobb része ez utóbbiakhoz kapcsolódik. A szakemberek több ízben bizonyították, hogy Mátyás király neve szimbolikus, és hasonló motívumok a németeknél III. Frigyes nevéhez

³ Kercsa, Igor: Matjas korol Ruszinov. Nyiregyháza 2001.

⁴ Kuzelja, Zenon: Ugorskij korol Matvij Korvin v szlavjanskij usztnij szlovesznoszt. Lvov, 1906.

⁵ Grafenauer, Ivan: Slovenske ljudske pesmi o kralju Matjazju. Slovenski etnografija, 1951. 184-240.

⁶ Komorovsky, Jan: Kral Matej Korvin v l'udovej prozaickej slovesnosti. Bratislava 1957.

⁷ Szegedi Rezső: Mátyás királyvá választása a délszláv népköltészetben. Ethnographia 1916. 47-60. old.

⁸ Ujváry Zoltán: Mátyás király Gömörben. Debrecen 1990.

kapcsolódnak vagy az angoloknál Földnélküli Jánoshoz, oroszoknál Nagy Péterhez, románoknál Drakulához. Viszont nem szabad szem elől téveszteni, hogy a Mátyás-hagyomány egy része hősköltészeti elemeket őriz. Arany János Naiv eposzról írt tanulmánya óta illik azt mondani, hogy nálunk hiányzik a hősköltészet, s amíg a szerbek énekelnek Szibinyáni Jankról, a magyarok megfélemedeznek a hős Hunyadirol, pedig vannak hősköltészeti elemek is a magyar hagyományban.

Hősköltészeti elemek a Mátyás-hagyományban

Tudjuk, hogy a XVI. században volt Mátyás királyról szóló magyar nyelvű epikus költészet. Ennek elemeit vette át Göröcsöni Ambrus a Mátyás királyról szóló históriába, mely valószínű 1574 előtt született.⁹ A XVI. századi írásbeliség bizonyossága szerint jelentős volt a novellisztikus eseményábrázolás és emiatt a későbbi Mátyás-hagyomány előfordult a történelmi hős harci tetteinek dicsőítésétől, és novellisztikus témák kerültek előtérbe. De mindazok a későbbi feljegyzések, amelyek a hősköltészetből táplálkoztak, őriztek valamelyest a XVI. századi sajtóságokból. Bizonyosság ehhez Veszelszki Antal XVIII. század végén keletkezett históriája Hainburg ostromáról.¹⁰ A hősköltészet szabályai szerint az egymást segítő hősök, az apa és fiú kapcsolata, továbbá a harcok – mindig csak a dicsőséges harcok – a Mátyás-hagyomány elengedhetetlen részei. Veszelszki bizonyíthatóan ismerte Bonfini vagy Heltai krónikáját, de Szaboles viadaláról szóló ismeretei szintén befolyásolhatták az ének megírásakor.

*Szörnyen kezdé Sabatz várát lövetni
De az Angyus ritkán kezdte találni,
Király látá igen kezdé dorgolni,
Mi az oka hogy port s golyóbst veszti.*

*Rettenetes király ostroma vala
Eiyyel nappal hatod napig vitató
Király be rohana soc Török hala,
Nagy gazdaságot vártól ki hordató.*

Mátyás király hősi harcai a hódoltság korában, és később a némettel vívott harc idején éppen olyan fontosak voltak, mint Hunyadi tetteinek dicsőítése, akár szerbül, akár magyarul is hangzottak azok.¹¹ A régi dicső múlt felelevenítése a háborúk idején időszerű volt. Egy-egy ének többszöri kiadásából arra következtetünk, hogy az iránta megnyilvánuló társadalmi igény széles volt.

Szélesebb érdeklődést, közköltészeti igényt elégitette ki Göröcsöni XVI. század közepén Mátyás históriájának megírásakor.¹² Ezt bizonyítja, hogy rövid harminc év alatt – még a XVI. században – több nyomtatott szöveg és kéziratos feljegyzés keletkezett, amelyekből mára hét változat maradt. Csak feltételezhetjük, hogy a Mátyás história más történelmi énekeknél népszerűbb lehetett. Fontos ezt hangsúlyozni, amikor tudjuk Tinódi Sokféle részegségről szóló énekéből, hogy már 1548-ban elfordult az érdeklődés a hősköltésztől, s nem volt divat énekelni a hőskről. Tinódi így panaszol: „Az udvarnál nem a vitéz és a bölcs, hanem a csúfolkodó esécsapok mulatnak, csácsognak arról, amit innen-onnan összeszedtek” (vagyis a szájhagyományból). Valószínű ez az oka, hogy Göröcsöni szakított a Tinódi-féle históriás ének stílussal, és a szájhagyományból vett részletekkel tette lendületessé, dívatosá versét. A Mátyás história ismertségének vannak közvetlen bizonyítékai. A XVII. századi egyházi énekek előtt olvasható „ad notam” jelzetek gyakran említik a Mátyás históriát, vagyis feltételezik, hogy a dallamot az adott közönség ismerte.¹³ A ránk maradt kéziratos énekek bizonyossága szerint a história dallama közismert volt. Göröcsöni halála után a Mátyás história hiányzó részeit megírta Bogáti Fazakas, nemcsak befejezte a művet, hanem a költészeti simításokkal gördülékennyé tette. Nincs adatunk arra, hogy milyen társadalmi körökben került előadásra Göröcsöni históriás éneke, de akár nemesi udvarban, akár iskolákban vagy másutt énekeltek, a társadalmi igényeket szolgálta, és alakította, ébren tartotta a Mátyás királyról alkotott képet, erősítette az idealizált nemzeti uralkodóról való képzetet.

A hősenek kutatói ismételen felhívják a figyelmet arra, hogy hosszú epikus művek éneklésére jó memóriájú, improvizáló képességű specialisták vállalkoztak.¹⁴ A Mátyás história nem lehetett népdal a szó mai értelme szerint; de a sokszori kiadása, és a kéziratban való terjedése közvetlen bizonyítja a folyamatosan meglévő népszerűségét. A históriás énekek előadásának dívata akkorra már rég elmúlt, mégis a XVIII. században újból és újból kiadták Göröcsöni művét. Eddig négy újabb kiadásról van tudo-

⁹ Göröcsöni Ambrus: Mátyás király históriája. Régi Magyar Költők Tára 9. XV. sz. 1990.

¹⁰ Kriza 2007. 117. old.

¹¹ Dávid András: Délszláv epikus énekek. Magyar történelmi hősök. Újvidék 1978.

¹² Göröcsöni 1990.

¹³ Varjas Béla: Szombatos énekek. Régi Magyar Költők Tára XVII. sz. 5. Bp. 1970.

¹⁴ Varjas Béla: A magyar reneszánsz irodalom társadalmi gyökerei. Bp. 1982.

másunk. Mátyás király hősi alakja tehát a XVIII. században bizonyíthatóan élt a széles ponyván kívül több róla szóló történet, anekdota, vele kapcsolatos egyéb mű.¹⁵ A történelem népszerűsítése feltételezhetően egyik célja volt a művelt szerzőnek. A hősi múlt felidézése, az ellenséggel mindig sikeresen megküzdő idealizált király tetteinek leírása a nemzeti öntudat formálásában játszott szerepet. A kor ígényeit tükrözi, hogy a török ellenes küzdelmek bemutatása mellett aránytalanul nagy teret kap a németek elleni harc, a hainburgi csata leírása. Részletezően és szemléletesen adja elő a XVIII. századi história ezt a harci jelenetet a végvári küzdelmek folklórára emlékeztető elemekkel:

*Gyűjteti hadait ilyen seregekben
Ameltyeket maga ver szép rendekben.
Maga a király öltözik fegyverben,
Sok ur és fő rendekkel érkezik köziben.*

*Kardot kött Mátyás – is meg indul hadával,
Száguldik a lóva Pegasus szárnyával,
Éjjel nappal mégyen sietvén dolgával,
Hogy későn járása ne légyen kárával.*

A hősköltészet iránti érdektelenség ellenére évszázadokig fennmaradt Mátyás király nevéhez kapcsolódva egy-egy töredék, amit példáz a XVII. században Zrínyi Miklós feljegyzése: „Az Isten, aki Mátyás király nevének rettenetességét rendelte, hogy meg nem meri vala verni senki mezőben, úgy annyira, hogy még a kis leányzók is köz éneklék vala akkor Mahumet császárról:

*Mikor magyar király zászlaját látá
Jó lovának száját futni bocsátá.¹⁶*

Mátyás király természetfeletti képességét idéző folklóralkotások egyike a királyválasztással kapcsolatos. A kiválasztott hős sorsa a hősköltészet szabályai szerint a természetfeletti lények kezében van, csodás módon válik a hatalom részesévé. „Az lesz a király, aki vas asztalról arany kenyeret eszik” – így szól a perzsa mítosz, így halljuk Mátyás király küldetését előre jelző mondatot. Az Isten által vezetésre kiválasztott hős a Mátyás-hagyomány szerint szintén egyszerű ember, szántó-vető paraszt, aki azonban esetenként tudatában van küldetésének.¹⁷ A földbe szúrt ostora kizöldül, vas asztalról fogyasztja reggelijét és fejére angyalok repítik a koronát, vagy éppen egy galamb jelzi kiválasztott lényét.¹⁸ Ezek a közismert elemek a csodás királyválasztásról. Az idekapcsolódó magyar mondákat főleg Kálmány Lajos gyűjtéséből ismerjük Szeged környékéről.¹⁹ Hasonló elemeket tartalmazó hősénekek elsősorban szerb nyelven maradtak meg.²⁰

A hősköltészeti elemek meglétét bizonyítja a természetfeletti erők segítése is. A Mátyás-hagyományban a táltos ló és az erős szolga kiegészítő elemként jelenik meg. Már 1854-ben Ipolyi Arnold felhívta erre a figyelmet, és azóta több újabb adat bizonyította a történeti mondákba ékelődött hősköltészeti motívumok meglétét. Ipolyi szerint egy szegedi rege szól Mátyás király Holdas lováról, mely éjjel holdként világít²¹ és így előnyt nyújt gazdájának az éjszakai csatában. A szájhagyomány szerint Mátyást nagyerejű szolgálja, Toldi segítette. A XIX. században palóc feljegyzéseket közölt 1882-ben a Pesti Hírlap, amely szerint Toldi Miklós Mátyás király katonája volt. Ezt akkor téves írásnak hitték, de tudjuk, hogy 1794-ben Dugonics András Toldi című színműve is tudatosan helyezte Toldit Mátyás udvarába. Dugonics mégis azzal érvelt, hogy Ilosvai tévedett, amikor Toldit Nagy Lajos korában élő hősnak képzelte, mint írja „ebben ellenkezik vele az egész hagyomány, mely őtet (=Toldit) Mátyás király idejére veszik. Ellenkezik véle Ráday Pál is, aki Beliusnál (=Bél Mátyás) Toldit hasonlóképpen Mátyás király udvarában virágoznak mondja. Azon kívül Nógrád vármegyeinek állítja”.²² Ezt a hitet erősítette a hagyomány szerint a korona 1790-ben Budára szállítása. Az eseményről szóló ének tud arról, hogy nagyerejű és nagyméretű. Toldinak tulajdonított fegyverek még a budai kaput díszítették, és azzal a fekete sereg katonájának állítottak emléket. A korona hazahozatala egyúttal a Mátyás korának dicsőítése volt. Mátyás király szolgáljaként szólnak Toldiról más, később gyűjtött mondák is.

A hősköltészeti kapcsolódást bizonyítja a szájhagyomány, amikor Mátyás királyt természetfeletti képességgel ruházta fel, aki Jézust fogadja fel szolgálónak, és az Istennel száll szembe híres seregével. A

¹⁵ Kriza Ildikó: Egy ismeretlen Mátyás-história a XVIII. századból. Irodalomtörténet, 1992. 607–615. old.

¹⁶ Horváth Cyrill: Középkori magyar verseink. Bp. 1921.

¹⁷ Heller Bernát: A Mátyás-mondabeli vasasztal. Ethnographia, 1908. 269. old.

¹⁸ Bálint Sándor: A szegedi táj mondavilágából. Ethnographia, 1963. 42.; Ferenczi Imre: Adatok a Mátyás-mondakörhöz. Néprajzi és Nyelvtudomány, 1968. 15–16. old.

¹⁹ Kálmány Lajos: Hagyományok. I. Szeged 1914.

²⁰ Szegedi i. m.; Dávid i. m.

²¹ Ipolyi Arnold: Magyar mythologia. (Pest 1854) Bp. 1987.

²² Dugonics András: Toldi Miklós. Pest 1794. 252 old.

délszláv hősköltészet számos ilyen elemet őrzött meg. Erről rendszeresen említést tesznek a témával foglalkozó tanulmányok.²³ Különösen ismert a visszatérésre váró, barlangban alvó királyról szóló narratívum. Magyar mesében is megjelenik a varázserejű király, aki most a barlangban alszik, vár a visszatérés pillanatára, amikor fekete serege élén újra legyőzheti az ellenséget.²⁴ Természetfeletti képességéről vallanak egyéb mesék is, amelyek szerint a török fogságba jutott Mátyás király varázserejű sipjával, csodás könyvével, fordított patkójú lovával menekül meg.²⁵

A történeti hős folklór hőssé válása társadalmi szerepekben

A Mátyás-hagyomány másik jelentős csoportja a szocializált hőst állítja középpontba.²⁶ Az évszázadok óta regisztrált hagyomány e tekintetben is jelentős változáson ment át.²⁷ A legrégebb ide vonatkozó írás Galeottótól való.²⁸ Az ő anekdotái a korának írásos és szóbeli költészetében gyökereznek. A Mátyás-hagyománynak csak annyiban váltak részévé, amennyiben később magyar nyelven, közvetítők révén ismertté lettek. Ma már bizonyítható, hogy Galeotto írása a XVIII. században kalendáriumi olvasmány lett és így terjedt el széles társadalmi körökben. A Galeotto formálta Mátyás-képnek egy része a populáris irodalom közvetítésével a hagyomány részesévé vált, igazságai közmondásokban váltak ismertté. Fokozatosan lett idealizált nemzeti királlyá, olyan hőssé, aki okosságával, igazságérzetével, szegények megsegítésével vált híressé. A szóbeliség összekapcsolta a folklór elemeket és egy sajátos Mátyás-hagyományt hozott létre. A változatos szövegtípusok között bizonyos, állandó motívumkészlettel találkozunk, és így különböző folklór műfajokhoz (mondák, eredetmagyarázók, anekdoták, tréfák stb.) tartozó alkotásokat rendszerezni is lehet. A narratívumokat hasonlóságuk alapján öt nagy csoportba oszthatjuk. Az okos és igazságos király közismert alakja mellett a beugratásos tréfákat kedvelő, illetve viselkedésmintát kínáló és kalandokra alapozott helynévmagyarázók a legfontosabb.

1. **Az okos király** alakja a magyar folklórban elsősorban az *okos szolga*²⁹ és az *okos lány*³⁰ mesetípus elemeit adja elő. Az okosságpróbák két nagy csoportja a magyar hagyományban az okos paraszt és az okos lány epikumcsoportban jelennek meg. Ezek a típusok már a középkori elbeszélő-irodalomnak részei voltak, és a hozzá kapcsolódó filológiai kutatás nagyon kiterjedt.³¹ Az okos király alakjának művelődéstörténeti kapcsolatai a legjobban feltárt kérdéskörnek tekinthetők. *Binder Jenő*³², *György Lajos*³³, *Heller Bernát*³⁴, *Holló Domokos*³⁵, *Zolnai Béla*³⁶ és mások egy-egy motívum, anekdota, vagy monda alapján filológiai összefüggéseket hoztak nyilvánosságra. A híres történeti nevek mondai hőssé válásának folyamata több tanulmány tárgya.³⁷

Figyelemre méltó tény, hogy az okosságpróbák szembenállnak a hősköltészeti viadalokkal, annak helyettesítése poétikai értelemben. Tehát az okos király quasi vetélkedésre hívja a másik szereplőt, és kettejük kérdés-feleletei, feladványai, agyafúrt ötletei mutatják a hősök értékeit. A fizikai erővel szem-

²³ Kuzelja i. m.; Grafenauer 1951.; Kristic 1988.; Dávid i. m.

²⁴ Kriza 1994.

²⁵ Bálint i. m.

²⁶ Szövevény, Joseph: History and Folk Tradition in Eastern Europe. Mathias Corvinus in Mirror of Hungarian and Slavic Folklore. Journal of the Folklore Institute 1968. 68. old.

²⁷ Röhrich, Lutz: Rätsellieder. Handbuch des Volksliedes. I. München 1973.; Lüthi, Max: Volksmärchen und Volkssagen. Bern 1961.

²⁸ Galeotto, Marzio: Mátyás királynak kiváló, bölcs, tréfás mondásairól és tetteiről szóló könyv (Ford.: Kardos Tibor) Bp. 1977.

²⁹ Magyar Népmesekatalógus IV. (Szerk.: Kovács Ágnes) Bp. 1984. (MNK) 921. 922.

³⁰ MNK 749, 750.

³¹ Anderson, Walter: Kaiser und Abt. Helsinki 1923.; Vries, Jean De: Die Märchen von klugen Rätsellösern. Helsinki 1928.

³² Binder Jenő: Néhány Mátyás királyról szóló trufánk, s rokonaiak. A brassói magyar királyi állami főreáliskola értesítője. 1892/93 1–24. old.; Uő.: Az okos leány. Egyetemes Philológiai Közlöny. 1893. 1–24. old.; Uő.: A czinkotai kántor és rokonsága. Mátyás király emlékkönyv. Bp. 1902. 226. old.

³³ György Lajos: Világjáró anekdoták. Bp. 1938.

³⁴ Heller Bernát: A Mátyás-mondabeli vasasztal. Ethnographia 1908. 269. old.; Uő.: Mátyás király megfejt bakkecskéi. Ethnographia 1936. 290–293. old.

³⁵ Holló Domokos: Néhány népi Mátyás-mondánk forrása. Ethn. 1937. 404–421. old.

³⁶ Zolnai Béla: Mátyás-mondáink eredete és fejlődése. Irodalomtörténet, 1920. 126–137. old.

³⁷ Moser-Rath, Elfriede: Lustige Gesellschaft. Stuttgart 1984.; Szövevény i. m.

ben a szellemi értékeket állítják előtérbe. Ez nálunk a reneszánsz irodalom hatására alakult ki. Ezen túlmenően a Mátvás-folklór eme gazdag területe bizonyítja a nemzetközi motívumok helyi adaptációit. Az okosságpróbák változatai sokfélék.

2. Beugratás próbák jelentik a Mátvás-hagyomány következő jellegzetes részét. Az a közismert monda, ami arról szól, hogy hogyan csal ki pénzt a gazdag uraktól „Megfejt bakkecskék” címmel minden határon túli népcsoportnál a magyarhoz hasonló módon található meg. Előzményei Heltai krónikájából, Göröcsöni Ambrus XVI. századi verséből is értelmezhetők.³⁸ A pénzsűkében lévő király előre megegyezik egy főúrral, hogy börtönnel fenyegetőzik, ha nem ajánlja fel önként vagyonát. A példa jól sült el, és így a király jelentős pénzhez jutott. A monda további kapcsolatai azonban a salamoni bölcseségek alkalmazását mutatják. Az az elem, amely a pénzen található királyi képmást a tréfa alapjává teszi széles nemzetközi kapcsolatrendszerbe ágyazható³⁹, és a mesékben való megjelenése tipizálható.

A beugrással való igazságtétel is jellegzetesen Mátvás király nevéhez kapcsolódik a magyar hagyományban. Az „egyszer volt Budán kutyavásár” proverbium már a XVIII. századból datálható.⁴⁰ Két különböző motívum kapcsolódásának vagyunk tanúi, amit források bonyolítanak. A kutyavásár egy állítólagos bécsi kocsis történetből fakad, amely szerint a véletlenül elszabadult kutyák miatt a kereskedőt a rendőség kártalanította, de a szándékos csalást megbüntette. Viszont a gazdag ember megleckéztetése egy olyan igazságtétel, ami a kapzsi emberek pöruljárásával függ össze. A gazdag, aki nem akarja jószántából a szegénynek adni jószágát, mégis önként piacra viszi, amikor látja, hogy a szegényember eladott gebéivel milyen jó vásárt csinált. A mesei motívumok mellett speciálisabbak azok a beugratások, amelyeknek oktató jellege, didaktikus célkitűzése áll a középpontban. Ilyen például az urakat kapálásra készítő királyról szóló anekdota⁴¹, vagy az amikor megmagyarazza, hogy a nádznak is kell az eső.⁴² A praktikus tréfák Mátvás király személyével kapcsolatban megjelentek Galeottonál, és a magatartásrajz kialakításának jellegzetes része volt. A későbbi századokban a diák tréfák szereplője lett Mátvás, mint pl. a győri kalendárium 28 részéből tréfát űz a királynő kocsisával, aki mindenképpen jó illatú, s nem istálló szagú szeretne lenni. A jó illatot ígérő orvosság erős gyomorműködést idéz elő, és éppen ellenkező hatást vált ki. A kellemetlen szag nehéz helyzetbe hozza a kocsis, nevetségessé téve őt az adott környezetben.

A beugratásos tréfák hatását a látszólagos egyszeri esemény és az ismétlődő előadásból fakadó elentét adja.⁴³ Ezzel élt a nemzetközi folklórban Naszreddin a keleti folklór elemeit maga köré gyűjtve és Till Ullenspiegel a középkori nyugat-európai anekdoták továbbélőjeként.⁴⁴ Vannak azonban olyan narratívumok, amelynek párját nem találjuk a nemzetközi folklórban. Ilyen például a jó illatú kocsis története, vagy a budai kutyavásár.

3. Az igazságos király alakja a magyar folklórban túlnyomórészt Mátvás király nevéhez kapcsolódik. Az igazságos király, aki kritikus helyzetben igazságot oszt, aki megbünteti a hatalmi helyzetükkel visszaélőket, az antik irodalomban már ismert volt. A racionális háttér, a valóságnak megfelelő történés a feltétele az ide tartozó narratívumok életének. Formailag két csoport különül itt el. Részint közvetítőktől értesül a méltánytalanságról, és jó híre megvédésére maga siet orvosolni az igazságtalanságot.

Az áluhás király alakja, nemzetközi folklór motívum. Mátvás királyhoz kapcsolva először Heltai krónikájában jelenik meg 1575-ben, de már ő is hírt ad arról, hogy ez nem lehet valóság. Utal arra is, hogy Bonfini még úgy tudta Nagy Lajos járt áluhában, s védte meg a szegényeket az urakkal szemben. Ez a rendkívül széles körben elterjedt folklór motívum az áluhában megjelenő istenség változatos sorába illeszkedik.⁴⁵ A magyar folklórban ebbe a körbe tartozik a kolozsvári bíró esete. Számos változata ellenére úgy tűnik közvetlen társa másutt ismeretlen. Az 1700 táján keletkezett anekdota gyűjtemény „Lyrum, larum, lirissimum” Heltai nyomán közli a történetet németül. Az eddigi ismereteink szerint Streibig 1784-es német kiadásáig csak a magyar forrás állt rendelkezésre. Ebből vonjuk le azt a követ-

³⁸ Heltai Gáspár: Krónika az magyaroknak dolgairól. Bp. 1973. v. 1981.; Kardos 1955.

³⁹ MNK 922B

⁴⁰ Kis János: Kellemetes időtöltésre való elmés nyájasságok, úgymint egynehány regék Mátvás királyról. Sopron 1806. 14. old.

⁴¹ Mot. Index P 157

⁴² Mot. Index K 1812

⁴³ Moser-Rath, Elfriede i. m.

⁴⁴ György i. m.

⁴⁵ Mot. Index K 1812

keztetést, hogy Heltai anekdotája széles körben ismert lehetett. A kompillátor történetet még értelmezi is. Az ingyen dolgozató bíró királyi igazságtételéhez hozzáfűzi, hogy azóta mondják a magyarok, „Meghalt Mátyás király, nincs már igazság”. A szegények megsegítése a középkorban írásos törvény. Az ellene vétőket súlyos büntetés illette, és valószínű emiatt lehet olyan változatos az ide tartozó narratívumok sora. Az offenbányai kamarásról Fridvalszy írta még 1756-ban, hogyan kérkedik gazdagságával. Az ingyen nem közlekedő révészről a XIX. században Vörösmarty környékének lakói változatos mondákat tudnak. A temetni, keresztelni nem akaró papot a görseői források szerint Mátyás király éppúgy halállal bünteti, mint a kolozsvári bírót. A példák a szájhagyomány sokszínűségét bizonyítják.

Az áruhában járó, visszasságokat felfedő és igazságot osztó király alakja a XVI. századtól kezdve ismert, de csak a XIX. században lett igazán népszerű. Ehhez járult hozzá, hogy Jókai anekdota gyűjteménye 16 kiadást ért meg, és korábban is népszerű műfajt megannyi más anekdota gyűjtemények, tankönyvek is terjesztették. Figyelemre méltó az az adat, amely a beteg szolga segítéséről szól. Penavin Olga még különleges Mátyás-mesének tekintette⁴⁶, mert nem gondolt arra, hogy Erdélyi János verse az anekdota gyűjtemények közvetítésével került másfél száz évvel később a néphagyományba anélkül, hogy előadója olvasni tudó ember lett volna. A XIX. századi olcsó kiadványok, helyi szerzők és nyomdák ponyvai, tankönyvek írásai terjesztették az igazságos Mátyás királyról szóló történeteket.

4. A viselkedésmintát kínáló Mátyás-anekdoták újabb nagy egységet alkotnak a Mátyás-hagyományban. E témakörben legnépszerűbb a juhásznál vacsorázó Mátyás király megleckéztetése. A közös táliból étkezés rendjének szemléletes példája ez a sok változatban feljegyzett monda. A változatok közötti eltérés az elbeszélő-kultúra függvénye. Így jelentős a különbség közöttük. Vannak mesék, mesei betétek, mondák és típusvázzá egyszerűsödött, díszítés nélküli narratívumok.

A magatartásformáló epikumok visszavezethetők Galeotto írásához. Az étkezésre utaló történet olyan fontos lehetett, hogy megkülönböztetett részletességgel adta elő.⁴⁷ De akár Bonfini is említhetett volna, mert a dicső uralkodó jellemzésére ezt írja „Az emberi élvezeteket nem tagadta meg magától. Olykor szerelmeskedett, de a férjes asszonyoktól tartózkodott. Barátaival gyakran üdítette fel lelkét bor mellett”.⁴⁸

A jó és a rossz, az erkölcsös és az erkölcstelen szembeállítás megannyi Mátyás mondában megtalálható. A gáláns kalandok közül egyet tett Vörösmarty Mihály Szép Ilonka című verse. Viszont a juhásznál vacsorázó Mátyás királyról azt is mondták, hogy a juhásznő kedvéért járt oly messzire, míg nem a felesége rendre nem utasította. A helytállás, a megvesztegethetetlenség, a vendég tisztelet jelképes megfogalmazása egy-egy Mátyás-monda segítségével vált ismertté, és formálta a közgondolkodást. Nem lehet az sem véletlen, hogy a győri kalendárium szerint 1749-ben, ő volt a hőse annak az anekdotának, amelyben az öreg és fiatal házások között úgy tett igazságot, hogy éjjel álmukban az öreg férfi mellé az öregasszonyt fektette. fiatal férfi mellé meg a fiatalasszonyt. A mesemotívum később része lett a Mátyás-hagyománynak. Már 1792-ben a Magyar Hirmondóban is megjelent, és később Palóczy Horváth Ádám „A tétényi lány” című színművében feldolgozta ezt a mondát.

A viselkedésminták sajátos példája szól arról, hogy „Mátyás király lopni megy”.⁴⁹ A tilosban járó áruhás király emberi magatartása, a mások neveléséhez nyújt ezzel példát. A jogtalanul szerzett pénz további sorsa látszólag egy romantikus kaland, de az ismétlések és variánsok bizonyossága szerint a téma iránti érdeklődés a népköltészet didaktikus vonásait képviseli. A proverbiumok pedig alátámasztják, hogy a feltételezésnek jogos alapja van. „Olyan vagy, mint Mátyás lustája” mondja 1986-ban egy zsérei asszony unokájának, aki nem akart felkelni. De kérésre nem tudott semmit mondani, mit is jelent ez a mondat. Soha nem hallotta a Mátyás lustáiról szóló anekdotát, mégis használja a szólást.

Az idealizált Mátyás-kép tehát nem csak az okosság, igazságosság, tréfálás, hanem a viselkedésminták megadásában is megtalálható.

5. A kalandokra, élményekre alapozott narratívumok főleg helynévmagyarázókban találhatóak meg. Az Abroszka falu lakói tudni vélik, hogy Mátyás király ottjártakor abroszt terítettek a földre. Hídegkút lakói azt mondják, hogy jó hideg vízzel vendégelték meg a királyt. Bántapuszta, Királyrét, Királykút, Mátyusföld, Solymár stb. lakói különböző Mátyás-mondákat tudnak a falujukról. Az ilyenszerű

⁴⁶ Penavin Olga: Mátyás-mondák a Vajdaságból. Néprajzi Közlemények 1959. 116.

⁴⁷ Galeotto i. m. 1977. 57. old.

⁴⁸ Bonfini, Antonio: Mátyás király (Ford.: Geréb László) Bp. 1959. 340. old.

⁴⁹ MNK 952

narratívumok elsősorban a helytörténet iránti érdeklődés megindulásával szaporodtak el, de lokális jellegük miatt kevésbé lettek ismertté. A helynévmagyarázók bármennyire is szűk körben élnek, tükrözik azt a szemléletet, amelyet a Mátyás-történetek képviselnek. Az értelmiség szerepvállalása, a lokális kultúra ápolása előtérbe állította a helynévmagyarázókat, és az egészséges patriotizmus egyik mellékhatása, hogy ott is Mátyás király nyomát látják, ahol bizonyíthatóan sohasem járt. Ezen a téren van a legtöbb feltáratlan elbeszélés, itt várhatók még újabb eredmények is.

A főbb narratívátípusokat végigtekintve általánosságban elmondhatjuk, hogy Mátyás király egyaránt lehet hősköltészeti elemeket tartalmazó történetek hőse, vagy társadalmi viszonyokhoz alkalmazkodó, emberi vonásokat élére állító monda főszereplője. Az is jellemző, hogy Mátyás király passzív hős, aki úgy részese az eseményeknek, hogy csak közvetve irányítja azokat. A közösség elbeszélés-kultúrájától függően a narratívumok pontos hely és időhatározással, vagy elnagyolt körvonalazással élnek. Mindezek a stílusi elemek segíthetik, hogy a hős szerepe közvetett vagy közvetlen legyen.

A Mátyás-hagyomány négyszáz éve nyomonkísérhető. A történeti adatok bizonyítják, hogy az idealizált uralkodó képe sokféle módon rajzolódott ki. Nem csupán pozitív tulajdonságok jellemzik, de éppen ezáltal válik emberivé és hihetővé. A negatív vonások korrigálása, illetve neveltségessé tétele nélkülözhetetlen a folklórnban. A romantikus, idealizált képpel szemben a szájhagyományban sokféle a Mátyás-hagyomány, és látható, hogy az irodalom hatása ellenére az elit műveltségtől függetlenül alakította szemléletét. Az eddigi kutatások még csak kezdeti lépések a magyar Mátyás-hagyomány megismerésében. Az elkészült munkák célzatosan foglalták össze egy-egy szempont szerint a rendelkezésre álló anyagot. De egyetlen tanulmány, vagy monográfia sem tért ki a Mátyás-folklór nagy csoportjára, amelyek az emberi viselkedésmintákat, a társadalmi igazságtalanságokat, balgaságokat, vagy okosságot középpontba állító narratívumokat szólaltatja meg. Feladatunk, hogy a magyar folklór egyik legjelentősebb történeti hőséről kialakult hagyományt minél teljesebb módon vegyük számba, és az adatok történeti, művelődéstörténeti változására folklór szempontból derítsünk fényt.

Krizsa Ildikó

Kik küldtek bombákat Kiskunhalasnak 1944 karácsonyán?

Világítógyertyák gyúltak településünk egén 63 évvel ezelőtt, 1944. december 24. éjszakájának meghitt pillanataiban, majd egyórás pokol kezdődött. Bombázók támadtak a városra, és végül 9 halottat, számos sebesültet és romházat hagytak maguk után. Eddig úgy tudtuk, hogy a németek akciója volt, de a hozzáférhetővé vált adatbázisok és a legújabb hadtörténelmi kutatások a szovjetek irányába mutatnak. Pedig 1944. október 23. óta szovjet „felszabadított” terület voltunk.

A *Kiskunhalas története* 3. kötetében városunk hadtörténeti eseményeit boncolgató tanulmányom megírásánál is felfigyeltem néhány forrásra, ami arra utalt, hogy valami nincs rendben ebben az ügyben.¹ Azóta próbáltam utána menni az eseménynek, most úgy tűnik sikerrel. A hadirepülés és a hadtörténelem mozzanatainak feltárása a legutóbbi időkben rohamosan felgyorsult. Számos legenda és mítosz oszlik szét ezek hatására. Ennek köszönhető, hogy most úgy tűnik, talán, megoldódhat a több mint 64 éves tévedés. A szovjet megszállás alatt álló országban, se 1944/45 telén, se később, természetesen nem lehetett objektívan feltárni az eseményt. A hatóságok elhallgatták az adatokat, a média és a történetírók a fasisztákat vádolta a szörnyűséggel.²

¹ *l'égző István*: Kiskunhalas a második világháborúban. In: Kiskunhalas története III. kötet. Ö. Kovács József–Szakál Aurél (szerk.), Kiskunhalas Város Önkormányzata, Kiskunhalas 2005. 801–858. old.

² A korabeli sajtó és később a helytörténetírás terrorbombázásról, germán civilizálatlanságról, német támadásról cikkezett és írt. Vö: *Fekete Dezső*: Húsz év Kiskunhalas krónikájából: 1944. október 23. – 1964. december 31. Városi Tanács, Kiskunhalas 1984. *Fekete Dezső*: Négy évtized: Kiskunhalas járás krónikája 1944. okt. 12. – 1983. dec. 31. Városi-Járásí Könyvtár, Kiskunhalas 1984.; *Halasi Hírek*, 1944. december 29. 2.